

Jerzy Zajadło

Zniesienie kary śmierci w zachodnioeuropejskim systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka

Palestra 28/5-6(317-318), 33-44

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

na zamianę (tak jak i na sprzedaż czy darowiznę) musi wyrazić zgodę prezydent lub naczelnik miasta (czy dzielnicy). Ponieważ ustawa nie podaje kryteriów, kiedy prezydent lub naczelnik może czy powinien wyrazić swą zgodę na taką zamianę, przeto strony zdane są tu właściwie na jego dobrą wolę. Niestety, praktyka terenowych organów administracji państwowej w takich wypadkach jest taka, że władze z reguły odmawiają wyrażenia zgody na takie zamiany, nie podając właściwego uzasadnienia prawnego. Zdarzają się przy tym nawet rażące wypadki odmowy, gdy np. najbliżsi członkowie rodziny (ojciec z synem) chcą zamienić się między sobą lokalami. Dlatego też należałoby postulować, aby te restrykcyjne przepisy uległy zmianie. Na razie zainteresowanym stronom nie pozostaje nic innego jak złożyć skargę do Naczelnego Sądu Administracyjnego, który rozważy, czy po stronie terenowego organu administracji państwowej nie nastąpiło nadużycie prawa lub nie przekroczył on granic swobodnego uznania (patrz: Orzecznictwo NSA, tom. I, poz. 23, poz. 27 i poz. 37 z 1981 r.) bądź nie obraził art. 7 k.p.a. (godzenie interesu społecznego i słusznego interesu obywateli).

JERZY ZAJADŁO

ZNIESIENIE KARY ŚMIERCI W ZACHODNIOEUROPEJSKIM SYSTEMIE MIĘDZYNARODOWEJ OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

1. Uwagi wstępne

23 kwietnia 1983 roku w Strasburgu został podpisany VI Protokół dodatkowy do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku w sprawie zniesienia kary śmierci w ustawodawstwach państw członkowskich Rady Europy.¹ Stanowi on efekt długotrwałej dyskusji prawników zachodnioeuropejskich nad różnymi aspektami zagadnienia kary śmierci. W końcowej fazie prac nad Protokołem twórca raportu sporządzonego dla Rady Europy, szwedzki socjaldemokrata Libdom, oświadczył na forum Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, że „wszystko co można powiedzieć za lub przeciwko karze śmierci, zostało już powiedziane i pozostaje jedynie dokonać wyboru”.² I wyboru takiego zachodnioeuropejska społeczność międzynarodowa praktycznie już dokonała.

Celem niniejszego artykułu nie jest bynajmniej prezentacja wszystkich filozoficznych, moralnych, politycznych czy prawnych implikacji zniesienia kary śmierci, tym bardziej że całe to złożone zagadnienie zostało już opracowane w polskiej

¹ Protocol No. 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms concerning the Abolition of the Death Penalty — Text of the Protocol and Explanatory Memorandum, Strasbourg, 14 Febr. 1983, doc. H/83/3.

² Report on the Abolition of Capital Punishment, Strasbourg, 18 March 1980, doc. 4509 s. 18.

literaturze prawa karnego.³ Głównym zamiarem autora było: z jednej strony ukazanie długiej i skomplikowanej drogi realizacji idei abolicjonizmu w zachodnio-europejskim systemie międzynarodowej ochrony praw i wolności człowieka, a z drugiej strony — analiza tekstu samego Protokołu i stosunku jego postanowień do innych aktów prawa międzynarodowego. Z kilku względów omawiany problem zasługuje na szczególną uwagę, gdyż po pierwsze — potwierdza stałą dynamikę idei międzynarodowej ochrony praw człowieka, po wtóre — w zamierzeniu twórców Protokołu chodzi o rozszerzenie koncepcji abolicjonistycznych poza krąg państw zachodnioeuropejskich, przy czym Protokół ma być pod tym względem *sui generis* pozytywnym przykładem,⁴ i po trzecie wreszcie — temat jest bardzo aktualny w kontekście prac prowadzonych nad nowelizacją polskiego prawa karnego.

2. Rozwój idei i instytucji

Propozycja wprowadzenia postanowień w sprawie zniesienia kary śmierci do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności pojawiła się już w roku 1957. W programie powołanego wówczas Europejskiego Komitetu Problemów¹ Prześiępczości wymienia się jako jedną ze sfer aktywności tego organu rozwiązanie „problemu kary śmierci w państwach europejskich”, a mottem wysiłków w tej dziedzinie stała się następująca opinia wybitnego filozofa i pisarza Alberta Camusa: „W Zjednoczonej Europie jutra (...) formalna abolicja kary śmierci powinna być pierwszym artykułem Kodeksu Europejskiego, którego wszyscy oczekujemy”.⁵ W pracy Komitetu zaangażowało się wielu przedstawicieli nauki, m.in. wybitny francuski prawnik Marc Ancel, który w swoim raporcie tp. „Kara śmierci w państwach europejskich” z 1961 r., pisząc o historii i założeniach ruchu abolicjonistycznego, podkreślał konieczność „odróżniania prawa przedmiotowego i prawa moralnego, karania zgodnie z interesem społeczeństwa oraz znalezienia niezbędnych i prawidłowych substytutów w postaci kary pozbawienia wolności w miejsce cwałnych kar cielesnych”.⁶ W każdym razie ta bardzo humanistyczna w swojej wymowie dyskusja intelektualistów doprowadziła do tego, że na początku lat siedemdziesiątych problem kary śmierci trafił na forum organów Rady Europy. Nie bez znaczenia był tutaj również pozytywny przykład ze strony wyników prac podjętych przez Radę Gospodarczo-Społeczną ONZ. Rozpoczęły się one od rezolucji z 6 kwietnia 1960 r., a ich kulminacyjnym punktem był raport przygotowany

³ For. zwł. M. Cieślak: Problem kary śmierci, PiP nr 12/1966, s. 833 i n. oraz A. Grześkowiak: Kara śmierci w polskim prawie karnym, Toruń 1978, s. 15—50. Zob. także recenzję pracy A. Grześkowiak pióra M. Cieślaka, PiP nr 12/1979, s. 124 i n., a z wcześniejszych wypowiedzi artykuł adw. dra J. Lipczyńskiego: Przeciwno karze śmierci (w:) Zagadnienia prawa karnego i teorii prawa (Księga Pam. ku czci W. Woltera), Warszawa 1959, s. 91 i n.

⁴ W raporcie Lidboma czytamy m.in.: „It is the Council of Europe mission to lead the way in the field of human rights. If the Council of Europe's Assembly state its opinion clearly and firmly in favour of the abolition of the death penalty, it is certain to have an impact on public opinion both in the European Countries which still apply this penalty and outside of Europe” (op. cit., s. 18).

⁵ Reflections sur la guillotine (w:) A. Koestler, A. Camus: Reflexions sur la peine capitale, Paris 1957, s. 178.

⁶ „European Committee on Crime Problems — The Death Penalty in European Countries, 1961, b.m.w., s. 9.

przez Sekretarza Generalnego ONZ i przedstawiony na 54 sesji Rady Gospodarczo-Społecznej w dniu 23 lutego 1973 r.⁷

Pierwszym istotnym dokumentem dotyczącym omawianego problemu jest projekt rezolucji przedstawiony przez grupę członków⁸ Zgromadzenia Konsultacyjnego Rady Europy w 1973 r. Znajdują w nim swoje odbicie właściwie wszystkie argumenty, jakie od lat wysuwano przeciwko karze śmierci. Czytamy tam między innymi:

„Zgromadzenie (...)

Uznając, że kara śmierci, jako nieodwołalna (...), może być nakładana na osoby niewinne,

Wierząc, że kara śmierci nie działa w sposób odstrasżający wobec tych, którzy dopuścili się lub mogliby się dopuścić przestępstw zagrożonych tą sankcją, i tym samym brak jest jej oddziaływania prewencyjnego,

Wierząc również, że zemsta jako cel sam w sobie nie powinna mieć miejsca w systemach prawa karnego rozwiniętych, cywilizowanych społeczeństwach (...),

Zaniepokojone tym, że orzekanie i wykonywanie kary śmierci prowadzi do zwiększenia brutalności wszystkich tych osób, które biorą udział w procesie jej nakładania,

Stwierdzając, że kara śmierci musi być uważana za nieludzką i poniżającą w rozumieniu art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka;

*Wzywa rządy państw-członków Rady Europy, których ustawodawstwa przewidują karę śmierci za niektóre przestępstwa, do jej zniesienia jako sankcji prawnej, Nakładania wszystkim członków Zgromadzenia Konsultacyjnego do podjęcia inicjatyw mających na celu żądanie takiej abolicji w swoich macierzystych krajach”.*⁹

Powyższy dokument można w pewnym sensie uznać za moment przełomowy, ponieważ od tej chwili problem zniesienia kary śmierci w ustawodawstwach państw zachodnioeuropejskich przestaje być tylko *idée fixe* intelektualistów, staje się natomiast przedmiotem prac zmierzających do prawnomiędzynarodowej instytucjonalizacji tego zagadnienia. Zgromadzenie Konsultacyjne Rady Europy nie przyjęło wprawdzie rezolucji, jednakże skierowało sprawę do szczegółowego opracowania pod obrady Komitetu Spraw Prawnych (Legal Affairs Committee) i zobowiązało ten organ do przygotowania wyczerpującego raportu. Trzeba przyznać, że złożoność problemu kary śmierci znacznie komplikowała i przedłużała dyskusję w Komitecie. Pierwszy raport przygotowany przez Lidgarda w 1974 r. był o tyle kontrowersyjny, że nie został w ogóle skierowany pod obrady Zgromadzenia Konsultacyjnego. Świadomość konieczności takiego czy innego rozwiązania problemu kary śmierci była jednak tak silna, że w dniu 22 kwietnia 1975 r. (w trakcie 3 posiedzenia 27 sesji) Zgromadzenie Konsultacyjne opowiedziało się zdecydowanie przeciwko skreśleniu problemu z listy swoich obrad. Drugi raport Lidgarda nie spełnił jednak również oczekiwań i w tej sytuacji Komitet Spraw Prawnych postanowił zawiesić swoje prace nad problemem kary śmierci decyzją z 5 stycznia 1976 r.

W tym momencie wydawało się już, że została pogrzebana kolejna inicjatywa rozwiązania problemu kary śmierci w drodze środków prawnomiędzynarodowych.

⁷ Report of the United Nations Secretary General on Capital Punishment, Geneva 23 Febr. 1973, doc. E/5242. Z ostatnich dokumentów ONZ na ten temat por. zwi. Rezolucje ZO ONZ 35/59 z 25 listopada 1981 r. i 37/192 z 18 grudnia 1982 r.

⁸ Mation for a Resolution on the abolition of capital punishment presented by Bergegren and others (w:) Report on the Abolition (...), op. cit., app. I, s. 20.

⁹ Pod projektem rezolucji znajdują się podpisy 11 członków Zgromadzenia (są nimi: Bergegren, Wiklund, Aasen, Stewart, Dankert, Radinger, Renschler, Bohman, Sjoenell, Waag, Hansen).

Zaszło jednak szereg korzystnych okoliczności, które spowodowały, że idee abolicjonistyczne ponownie trafiły pod obrady Komitetu Spraw Prawnych. Przede wszystkim w poczet członków Rady Europy przyjęto kilka państw, tj. Liechtenstein, Hiszpanię i Portugalie, których ustawodawstwa karne nie przewidywały kary śmierci. Następnie wśród dotychczasowych członków rządu poszczególnych państw albo ewoluowały stopniowo w kierunku pozycji abolicjonistycznych (np. we Francji), albo też nie dopuszczały do przywrócenia kary śmierci (np. w Wielkiej Brytanii). Szeroko zakrojoną akcją przeciwko karze śmierci podjęła również Amnesty International. W dniu 11 grudnia 1977 r. w Sztokholmie została przyjęta deklaracja będąca aktem końcowym zorganizowanej przez Amnesty International konferencji w sprawie zniesienia kary śmierci. W dokumencie tym powracają wprawdzie jak echo dawne argumenty abolicjonistyczne, ale z drugiej strony trzeba przyznać, że chyba nigdy przedtem nie nadawano im tak dramatycznej i radykalnej szaty słownej. W Deklaracji czytamy m.in.:

„Konferencja Sztokholmska w sprawie abolicji kary śmierci, złożona z ponad dwustu delegacji i uczestników z Azji, Afryki, Europy, Bliskiego Wschodu, Ameryki Północnej i Południowej oraz Regionu Karaibskiego,

Przypominając, że:

— Kara śmierci jest najwyższym okrucieństwem, karą nieludzką i poniżającą oraz naruszeniem prawa do życia;

Biorąc pod uwagę, że:

— Kara śmierci jest często wykorzystywana jako środek represji przeciwko opozycji, grupom rasowym, etnicznym, religijnym i upośledzonym,

— Egzekucja jest aktem przemocy, a przemoc zmierza do wywołania innej przemocy,

— Orzekanie i wykonywanie kary śmierci powoduje zwiększenie brutalności wszystkich tych, którzy biorą udział w procesie,

— Kara śmierci nigdy nie wywoływała specjalnie odstrasżającego skutku (...);

Stwierdzając, że:

— Ochrona życia wszystkich bez wyjątku osób podlegających jurysdykcji jest obowiązkiem państwa (...),

— Abolicja kary śmierci jest niezbędna dla osiągnięcia deklarowanych standardów międzynarodowych;

Deklaruje:

— Swoją całkowitą i bezwarunkową opozycję wobec kary śmierci,

— Całkowite potępienie wszystkich egzekucji, w jakiegokolwiek formie, wykonanych czy darowanych,

— Zobowiązanie do podejmowania działań na rzecz powszechnej abolicji kary śmierci;

Wzywa:

— Organizacje pozarządowe, zarówno narodowe jak i międzynarodowe, do działań kolektywnych i indywidualnych mających na celu gromadzenie informacji przemawiających za abolicją kary śmierci,

— Wszystkie rządy do podjęcia natychmiastowej i całkowitej abolicji kary śmierci;

— Narody Zjednoczone do niedwuznacznej deklaracji, że kara śmierci jest sprzeczna z prawem międzynarodowym¹⁰.

¹⁰ Declaration adopted in Stockholm on 11 December 1977, by the Conference for the Abolition of the Death Penalty, organised by Amnesty International (w:) Report on the Abolition (...) op. cit., s. 21 i n.

W tych warunkach problem kary śmierci trafia ponownie pod obrady Komitetu Spraw Prawnych na początku 1979 r., kiedy to przygotowanie raportu w tej sprawie powierzono wspomnianemu już wyżej szwedzkiemu socjaldemokracie Lidbomowi. Z kilku względów raport Lidboma nie wzbudzał już tylu kontrowersji, co wcześniejsze opracowanie Lidgarda. Przede wszystkim był on sporządzony w zupełnie innych warunkach zewnętrznych, a zwłaszcza w znacznie przychylniejszej dla problemu abolicji kary śmierci atmosferze. Poza tym, co przyznaje sam Lidbom, przez ograniczenie zakresu rozważań do problemu kary śmierci w okresie pokoju i wyłączenie zagadnienia tzw. prawa wojny raport stał się bardziej realistyczny i dopasowany do racji stanu poszczególnych państw-członków Rady Europy. Wiele rządów odmawiało bowiem do tej pory jakiegokolwiek dyskusji nad problemem abolicji, ponieważ prezentowały nieprzejednane stanowisko co do konieczności zagrożenia karą śmierci pewnych przestępstw popełnionych w okresie wojny. Pod tym względem raport Lidboma znacznie odbiega od cytowanego wyżej stanowiska Amnesty International. Sam autor tłumaczy to w następujący sposób: „W moim raporcie ograniczyłem rozważania do okresu pokoju, ponieważ sądzę, że działania etapami jest bardziej realistyczne. W moim osobistym odczuciu nie ma wyjątków od zasady: kara śmierci jest barbarzyńska i powinna być zniesiona. Ale jest iluzją wiara w to, że w obecnym stanie świata możemy znieść barbarzyństwo wojny. Na nieszczęście okres wojny jest *ex definitione* okresem barbarzyństwa i okrucieństwa.”¹¹

Z punktu widzenia zakresu i czasu trwania dyskusji abolicjonistycznej raport Lidboma nie zawiera żadnych szczególnych rewelacji i posługuje się argumentami wielokrotnie już powtarzanymi. Jego treść wypełniają z jednej strony — przegląd powszechnie znanych stanowisk za i przeciwko karze śmierci, z drugiej zaś — podsumowanie aktualnych rozwiązań prawnych w tej kwestii w ustawodawstwach państw-członków Rady Europy, a także w różnych systemach międzynarodowej ochrony praw człowieka. Ukazał się on jednak w takim momencie, że było możliwe podjęcie konkretnych kroków zmierzających do definitywnego rozwiązania problemu. Ostateczna konkluzja Lidboma była następująca: „Rada Europy powinna stanowczo i jasno ustalić, że karę śmierci należy znieść z tej prostej przyczyny, iż jest nieludzka i jako taka pozostaje w sprzeczności z naszym systemem wartości. Prawo do życia jest najbardziej fundamentalnym prawem człowieka. Jeśli rezolucja zaproponowana w tym raporcie zostanie przyjęta przez Zgromadzenie, to koniecznością stanie się zmiana art. 2 Konwencji Praw Człowieka”.¹²

W takiej też formie raport Lidboma stał się podstawą decyzji podjętych przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy. W dniu 22 kwietnia 1980 r. organ ten uchwalił Rezolucję 727, w której nietrudno odnaleźć rozwiązania zaproponowane przez Lidboma:

„Zgromadzenie,

Uznając, że kara śmierci jest nieludzka,

Apeluje do parlamentów tych państw-członków, których ustawodawstwo przewidyuje karę śmierci za przestępstwa popełnione w okresie pokoju, o jej usunięcie ze swoich systemów prawa karnego”.¹³

Również drugi z dokumentów¹⁴ przyjętych przez Zgromadzenie Parlamentarne

¹¹ Report on the Abolition (...), op. cit., s. 5.

¹² Ibidem, s. 16 i n.

¹³ Resolution 727/1980 on the Abolition of Capital Punishment, Strasbourg 22 April 1980.

¹⁴ Recommendation 891/1980 on the European Convention of Human Rights — Abolition of Capital Punishment, Strasbourg 22 April 1980.

Rady Europy nawiązuje do konkluzji twórcy raportu o karze śmierci:

Zgromadzenie,

Nawiązując do swojej Rezolucji 727/1980 o zniesieniu kary śmierci,

Biorąc pod uwagę, że art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka przyznaje każdemu prawo do życia, ale jednocześnie przewiduje, iż określona osoba może być pozbawiona życia w wykonaniu wyroku orzeczonego przez sąd za popełnienie przestępstwa prawnie zagrożonego taką karą;

Zaleca Komitetowi Ministrów zmianę art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w taki sposób, aby przepis ten był zgodny z treścią Rezolucji 727/1980”.

Niezależnie od opisanych wyżej wysiłków podejmowanych przez Komitet Spraw Prawnych problem kary śmierci stał się także przedmiotem zainteresowania Konferencji Europejskich Ministrów Sprawiedliwości. Organ ten, mający duże osiągnięcia w dziedzinie ujednoczenia zachodnioeuropejskich systemów prawnych,¹⁵ zajął się problemem abolicji w trakcie kilku posiedzeń plenarnych. Po raz pierwszy — z inicjatywy austriackiego ministra sprawiedliwości C. Brody — na konferencji w Kopenhadze w 1978 r. uznano za konieczne włączenie problemu kary śmierci do planu pracy odpowiednich organów Rady Europy. W dwa lata później na XII Konferencji Europejskich Ministrów Sprawiedliwości obradującej w Luksemburgu w dniach 20—21 maja podkreślono, że „art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka nie jest adekwatny do aktualnej sytuacji panującej w Europie w sprawie uregulowania problemu kary śmierci”.¹⁶ Również na nieoficjalnym spotkaniu ministrów sprawiedliwości w Montreux w dniu 10 sierpnia 1980 r. Konferencja wyraziła zainteresowanie „dla każdej inicjatywy zmierzającej do zniesienia kary śmierci podjętej w ramach ustawodawstwa poszczególnych krajów i wyników osiągniętych w tej dziedzinie na forum międzynarodowym, zwłaszcza w ramach Rady Europy”.¹⁷ Wreszcie na Konferencji w Atenach w dniach 25—27 maja 1982 r. ministrowie sprawiedliwości państw-członków Rady Europy podjęli następującą rezolucję:

„Ministrowie biorący udział w XIII Konferencji Europejskich Ministrów Sprawiedliwości (...),

*Wyrażają życzenie, by Protokół Dodatkowy do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczący zniesienia kary śmierci, przygotowywany przez Komitet Koordynacyjny Praw Człowieka, był uchwalony przez Komitet Ministrów w jak najkrótszym czasie”.*¹⁸

Powyższy dokument był przyjęty w momencie, kiedy sprawa wprowadzenia problemu kary śmierci do zachodnioeuropejskiego systemu międzynarodowej ochrony praw człowieka była już właściwie przesądzona. Od 1981 r. bowiem pod wpływem opisanych wyżej inicjatyw Komitetu Spraw Prawnych Rady Europy, Konferencji Europejskich Ministrów Sprawiedliwości, szeregu organizacji pozarządowych, a także niewątpliwego nacisku ze strony opinii publicznej, Komitet Koordynacyjny Praw Człowieka (Steering Committee for Human Rights) pracował nad przygotowaniem projektu zmiany Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Na 354 posiedzeniu Komitetu Ministrów Rady Europy w dniach 6—10 grudnia 1982 r. projekt

¹⁵ Por. np. Resolution No. 1 on European cooperation in legal matters, Strasbourg 1982, doc. M.J.U. — 13/82.

¹⁶ Protocol No. 6 (...), op. cit., §. 5.

¹⁷ Conference of European Ministers of Justice — Informal Meeting — Press Release, Montreux, 1 Sept. 1981, s. 4.

¹⁸ Conference of European Ministers of Justice, Athens, 25—27 May 1982 — Conclusions and Resolutions of the Conference, Strasbourg 1982, s. 31, app. III.

został uchwalony i podjęto decyzję o jego wyłożeniu do podpisu w formie protokołu dodatkowego do Konwencji na 72 sesji Komitetu Ministrów w dniu 28 kwietnia 1983 r.

3. Postanowienia Protokołu

W zachodnioeuropejskim systemie ochrony praw człowieka wykształciła się już określona praktyka dokonywania zmian w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r. Omawiany Protokół w sprawie zniesienia kary śmierci jest szóstym z kolei, przy czym dotychczasowe dotyczyły modyfikacji lub uzupełnienia zarówno formalno- jak i materialnoprawnych postanowień Konwencji.¹⁹ Z tego punktu widzenia Protokół VI zawiera głównie rozwiązania materialnoprawne, ponieważ w istotny sposób modyfikuje treść dyspozycji przepisu art. 2 Konwencji. W dotychczasowym brzmieniu przepis art. 2 § 1 Konwencji stanowił: „Prawo każdej osoby do życia jest chronione przez prawo. Śmierć nie może być zadana umyślnie nikomu oprócz wypadku wykonania kary najwyższej wymierzonej przez sąd, jeżeli za dane przestępstwo prawo przewiduje taką karę”.²⁰

W chwili wejścia w życie Protokołu VI przepis art. 2 § 1 zd. 2 in fine straci swoją moc obowiązującą między jego stronami, ponieważ w świetle art. 6 Protokołu:

„Artykuły od 1 do 5 Protokołu będą uznawane za dodatkowe artykuły Konwencji, a przepisy Konwencji należy stosować odpowiednio”.

Podstawowe postanowienie Protokołu (art. 1) nakłada na państwa-strony dwa zasadnicze obowiązki. Przede wszystkim wprowadza nakaz zniesienia kary śmierci w ustawodawstwach tych państw-członków Rady Europy, które staną się stronami Protokołu. Jednocześnie zakazuje nakładania i wykonywania tego rodzaju kary, co po stronie organów państwowych oznacza eliminację kary śmierci z katalogu dopuszczalnych środków penalnych, natomiast po stronie jednostek — optymalizację zapisanego w Konwencji podmiotowego prawa do życia. Z tego punktu widzenia przepis art. 1 Protokołu nie rozszerza katalogu podstawowych praw i wolności człowieka przewidzianego w zachodnioeuropejskim systemie międzynarodowej ochrony praw jednostki, lecz jedynie podkreśla i umacnia zagwarantowane już wcześniej prawo do życia. Był to zresztą główny argument abolicjonistów w dyskusji nad problemem kary śmierci. Zwracali oni uwagę, że w przepisie art. 2 Konwencji tkwi istotna sprzeczność, bo jeśli Konwencja zagwarantowała międzynarodową ochronę prawa do życia, to przy określonych założeniach moralno-filozoficznych nie może ona jednocześnie stwarzać wyjątków stanowiących w gruncie rzeczy zaprzeczenie tego prawa, a mających postać usankcjonowania dopuszczalności kary śmierci w granicach przewidzianych przez prawo wewnętrzne. Zdaniem przedstawicieli ruchu abolicjonistycznego prawo do życia jest prawem podstawowym, niezbywalnym i nie podlegającym żadnym ograniczeniom. Przy takim ujęciu problemu Protokół nie miał być niczym innym jak tylko prawnym środkiem zmierzającym do usunięcia wspomnianej sprzeczności w celu pełnej realizacji prawa do życia, ponieważ kara śmierci jest sprzeczna nie tyle może z literalną treścią przepisu art. 2 Konwencji, ile raczej z systemem wartości leżących u podstaw Konwencji.

¹⁹ Protokół I rozszerzał katalog praw i wolności; Protokół II przyznał Europejskiemu Trybunałowi Praw Człowieka prawo wydawania opinii doradczych; Protokół III zmieniał postanowienia art. 29, 30 i 34 Konwencji; Protokół IV ponownie rozszerzył katalog praw i wolności; Protokół V zmieniał art. 22 i 40 Konwencji.

²⁰ Podaję według: „Prawa i obowiązki obywateli — wybór źródeł” pod red. Z. Kędzi, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 415.

W praktyce idea „racji stanu” zwyciężyła jednak nad ideami „ducha Konwencji”, co jest o tyle zrozumiałe, że głównymi podmiotami prawa międzynarodowego są mimo wszystko państwa suwerenne i one to oraz ich interesy wpłynęły na ostateczny kształt rozwiązań prawnych przewidzianych w Protokole. Jak już wspomniano wyżej, w początkowej fazie prac nad Protokołem zamierzano wprowadzić abolicję kary śmierci w sposób całkowity i bezwarunkowy. Zwyciężyła jednak, jak wiadomo, koncepcja Lidboma polegająca na ograniczeniu — w imię realizmu politycznego — proponowanej regulacji wyłącznie do okresu pokoju. Stąd też następująca treść dyspozycji art. 2 Protokołu:

„Państwo może wprowadzić karę śmierci za przestępstwa popełnione w okresie wojny lub w obliczu zagrożenia wojennego; kara taka może być stosowana jedynie w wypadkach przewidzianych przez prawo i zgodnie z jego postanowieniami. Państwo przedstawi Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy swoje odpowiednie w tej materii przepisy prawne”.

Trzeba przyznać, że takie rozwiązanie w istotny sposób ogranicza zakres zastosowania podstawowego postanowienia Protokołu w sprawie zniesienia kary śmierci, ponieważ pozostawia poza sferą regulacji dosyć obszerny katalog przestępstw zagrożonych karą najwyższą. Z drugiej jednakże strony z raportu Lidboma wynika, iż *de lege ferenda* chodzi o abolicję całkowitą i bezwarunkową.²¹ Poza tym istotną gwarancją zabezpieczającą przed nadużywaniem tego ograniczenia powinien być, w zamierzeniu twórców Protokołu, przewidziany w przepisie art. 2 zd. 2 obowiązek informowania Sekretarza Generalnego Rady Europy o rozwiązaniach przyjętych w wewnętrznym ustawodawstwie karnym. Wydaje się, że kompromisowa formuła przyjęta w Protokole, mimo swej programowej tymczasowości, nie zadowoli jednak zwolenników całkowitego abolicjonizmu, jakkolwiek jest stanowiskiem *hic et nunc* bardzo realistycznym.

Ograniczenie zastosowania Protokołu wyłącznie do przestępstw popełnionych w okresie pokoju nie oznacza jednak, że z chwilą wybuchu wojny lub też powstania sytuacji grożącej jej wybuchem postanowienia Protokołu ulegają automatycznie zawieszeniu.²² Wręcz przeciwnie, Protokół obowiązywać będzie nadal, tyle tylko, że nie znajdzie on zastosowania wobec tych przestępstw zagrożonych karą śmierci, do których istoty należy znamię ich popełnienia w okresie wojny lub w obliczu jej bezpośredniego zagrożenia. Chodzi również i o to, by penalizacja karą najwyższą nie była wprowadzana *ex post* w związku z wybuchem wojny, lecz by została przewidziana jeszcze w okresie pokoju na wypadek wojny lub jej bezpośredniego zagrożenia. Do takiego wniosku musi prowadzić porównanie przepisu art. 3 Protokołu z przepisem art. 15 Konwencji. Art. 3 Protokołu przewiduje zakaz zawieszania stosowania postanowień Protokołu w trybie art. 15 Konwencji, natomiast ten ostatni przepis stanowi, co następuje:

„1. W razie wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego istnieniu narodu Państwo-Strona może podjąć środki zawieszające stosowanie zobowiązań wynikających z Konwencji w zakresie ściśle odpowiadającym wymaganiam sytuacji pod warunkiem, że środki te nie są sprzeczne z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego.

²¹ Report on the Abolition (...), op. cit., s. 4 i n.

²² W komentarzu do Protokołu (Protocol No. 6 (...), op. cit., s. 6) czytamy: „Article 15 of the European Convention on Human Rights authorises the Contracting Parties (in time of war or other public emergency threatening the life of nations), to take measures derogating from its obligations under the Convention. The solution adopted for this Protocol is more restrictive: Article 3 of the Protocol specifies that no derogation may be made under Article 15 of the Convention”.

2. Na podstawie powyższego postanowienia nie można zawieszać stosowania zobowiązań wynikających z art. 2 — z wyjątkiem śmierci będącej rezultatem legalnych aktów wojny — oraz art. 3, 4 (ust. 1) i 7.
3. Każde z Państw-Stron korzystające z prawa do zawieszania stosowania zobowiązań poinformuje Sekretarza Generalnego Rady Europy o środkach jakie zostały podjęte, oraz o powodach ich zastosowania. Państwo-Strona poinformuje także Sekretarza Generalnego Rady Europy, kiedy zawieszenie przestanie obowiązywać, a postanowienia Konwencji będą ponownie w pełni stosowane”.²³

Porównanie przepisu art. 3 Protokołu z przepisem art. 15 Konwencji może jednak prowadzić do pewnych wątpliwości. Przede wszystkim powstaje pytanie, dlaczego w ogóle Protokół przewiduje takie rozwiązanie, skoro jest w gruncie rzeczy modyfikacją przepisu art. 2 Konwencji, a ten nie podlega zawieszeniu w trybie art. 15. Poza tym niejasne jest również znaczenie prawne tego postanowienia Protokołu przy założeniu, że ma on zastosowanie jedynie do przestępstw zagrożonych karą śmierci popełnionych w okresie pokoju. Jedyna możliwa, jak się wydaje, interpretacja prowadząca do usunięcia tych wątpliwości polegałaby na uznaniu, że przepis art. 3 Protokołu wprowadza zakaz zmiany ustawodawstwa karnego w odniesieniu do kary śmierci w okresie wojny, ponieważ tylko taki może być sens wyłączenia możliwości zastosowania przepisu art. 15 Konwencji przez przepis art. 3 Protokołu. Każda bowiem inna wykładnia musiałaby prowadzić do wniosku, że przepis art. 3 Protokołu jest po prostu zbędny, skoro art. 15 Konwencji nie przewiduje możliwości zawieszania prawa określonego w przepisie art. 2 Konwencji.

Z punktu widzenia zachodnioeuropejskiego systemu ochrony praw człowieka jako całości interesującą innowację wprowadza przepis art. 4 Protokołu, który nie daje możliwości składania zastrzeżeń do postanowień Protokołu. Dotychczas uchwalone Protokoły dodatkowe nie przewidywały takiego rozwiązania i państwa-strony mogły składać zastrzeżenia w trybie przewidzianym w przepisie art. 64 Konwencji.²⁴ Oficjalny komentarz do Protokołu VI podkreśla wprawdzie, że brak możliwości składania zastrzeżeń jest wyjątkiem od ogólnej zasady przewidzianej w przepisie art. 64 Konwencji, ale jednocześnie nie wyjaśnia przyczyn, dla których zdecydowano się na takie właśnie rozwiązanie.²⁵ Wydaje się, że u podstaw przepisu art. 4 Protokołu leżą przede wszystkim okoliczności towarzyszące pracom nad Protokolem. Jak już wspomniano wyżej, w stosunku do pierwotnych propozycji rozwiązania przyjęte w Protokole są przejawem stanowiska kompromisowego. W tej sytuacji przepis art. 4 Protokołu powinien być jakby zabezpieczeniem przed pogłębianiem przyjętego kompromisu w drodze składania zastrzeżeń, a to tym bardziej, że chodzi przecież o problem tak podstawowy i istotny, jakim jest zagwarantowane w przepisie art. 2 Konwencji prawo do życia.

Na zakres obowiązywania i stosowania Protokołu VI wpływa również w pewnej mierze rozwiązanie przyjęte w przepisie art. 5. Zgodnie bowiem z utrwaloną

²³ Podaję tekst w tłumaczeniu własnym.

²⁴ Szerzej na temat zastrzeżeń do Konwencji i Protokołów — por.: P. H. Imbert: *Reservations and Human Rights Conventions — Fifth International Colloquy about European Convention on Human Rights-Frankfurt 9-12 April 1980, Strasbourg 5.IX.1980, doc. H. Coll. 5/80*; J. Kelly: *International Control of Restrictions and Limitations, Strasbourg 1980, doc. H. Coll. 3/80, s. 2 i n.*

²⁵ Op. cit. (vide przyp. 22), s. 6: „This Article specifies, as an exception to Article 64 of the Convention, that State may not make reservations in respect of the Protocol”.

praktyką zmian w Konwencji państwa-strony mogą określać w momencie ratyfikacji bądź przyjęcia, na jakich terytoriach znajdują zastosowanie postanowienia Protokołu dodatkowego. Dokonuje się tego w formie deklaracji złożonej Sekretarzowi Generalnemu Rady Europy, przy czym państwa-strony mogą ją zarówno cofnąć jak i rozszerzyć jej treść o terytoria pierwotnie nią nie objęte. Przepis art. 5 Protokołu VI przewiduje ponadto, że oświadczenie państwa-strony o cofnięciu lub rozszerzeniu omawianej deklaracji stanie się skuteczne pierwszego dnia miesiąca następującego po dacie odpowiedniej notyfikacji.

Przepisy art. 7—9 Protokołu zawierają przede wszystkim rozwiązania formalno-prawne. Zgodnie z nimi Protokół jest otwarty do podpisu dla wszystkich państw-sygnatariuszy Konwencji, przy czym nie może on być ratyfikowany, przyjęty lub zatwierdzony bez uprzedniego lub jednoczesnego ratyfikowania Konwencji, a depozytariuszem aktów ratyfikacji, przyjęcia i zatwierdzenia jest Sekretarz Generalny Rady Europy (art. 7). Protokół wejdzie w życie pierwszego dnia miesiąca następującego po chwili, kiedy 5 państw-członków Rady Europy wyrazi wolę na ostateczne związanie się jego postanowieniami (art. 8). Według stanu na dzień 5 stycznia 1984 r. zaledwie 4 państwa złożyły wymagane dokumenty ratyfikacyjne (bądź dokumenty przyjęcia czy zatwierdzenia),²⁶ aczkolwiek wydaje się, że to opóźnienie jest konsekwencją trudności natury raczej proceduralnej niż merytorycznej. Ostatnie wreszcie postanowienie Protokołu nakłada określone obowiązki na Sekretarza Generalnego Rady Europy jako depozytariusza, a przede wszystkim obowiązek notyfikacji wszystkich aktów państw-stron w odniesieniu do Protokołu.

4. Znaczenie Protokołu z punktu widzenia prawa wewnętrznego państw-członków Rady Europy i prawa międzynarodowego

Przegląd ustawodawstwa karnego poszczególnych państw-członków Rady Europy może prowadzić do wniosku, iż znaczenie Protokołu VI jest bardzo ograniczone, ponieważ w większości tych państw kara śmierci została już dawno zniesiona bądź też nie orzeka się jej lub nie wykonuje. I tak w szczególności:²⁷

- w Austrii na podstawie art. 85 Konstytucji z 1920 r. zniesiono karę śmierci w powszechnym prawie karnym, a ustawą konstytucyjną z 1968 r. także w prawie karnym wojskowym;
- w Belgii kodeks karny z 1867 r. zawiera wprawdzie dość szeroki katalog przestępstw zagrożonych karą śmierci, ale w praktyce mamy do czynienia z abolicją *de facto*, skoro od 1863 r. (z jednym wyjątkiem w roku 1918) kara ta nie jest orzekana i wykonywana, a prawo łaski stosuje się automatycznie; w znacznie szerszym zakresie kara ta znajduje natomiast zastosowanie w odniesieniu do wojskowego prawa karnego;
- ustawodawstwo cypryjskie przewiduje karę śmierci w takiej formie, jaką dopuszcza art. 2 Konwencji, a ostatnia egzekucja miała miejsce w 1962 r.;
- w Danii mamy do czynienia z całkowitą i bezwarunkową abolicją (dotyczy to również Grenlandii);
- prawo karne we Francji przewiduje zagrożenie karą śmierci w szerokim zakresie i mimo wielu prób nie zostało do tej pory zmienione; w latach 1959—1969 wykonano 11 wyroków, w latach 1969—1974 3 wyroki, w latach 1974—1978 również 3;
- w Grecji prawo karne przewiduje zagrożenie karą śmierci za niektóre prze-

²⁶ Tj.: 2 maja 1983 r. Grecja, 21 października 1983 r. Włochy, 1 grudnia 1983 r. Dania i 5 stycznia 1984 r. Austria.

²⁷ Podają według Report on the Abolition (...), op. cit., s. 12—17.

- stępstwa, przy czym ostatnia egzekucja miała miejsce 25 sierpnia 1972 r.;
- w Konstytucji Hiszpanii karę śmierci dopuszczono jedynie w odniesieniu do wojskowego prawa karnego okresu wojny (art. 15 Konstytucji z 1979 r.);
 - w Holandii zniesiono karę śmierci w roku 1870 w odniesieniu do przestępstw popełnionych w okresie pokoju, a od 1983 r. mamy już do czynienia z abolicją całkowitą;
 - w Irlandii kara śmierci jest przewidziana zarówno w prawie karnym powszechnym jak i wojskowym, a ostatnia egzekucja miała miejsce w 1954 r.;
 - w ustawodawstwie Islandii zniesiono karę śmierci w 1928 r.;
 - w Liechtensteinie mamy do czynienia z typową abolicją *de facto*, jako że ostatnia kara śmierci została wykonana w końcu XVIII w.;
 - w Luksemburgu kara śmierci została zniesiona w sposób całkowity i bezwarunkowy 17 maja 1979 r.;
 - w Norwegii kara śmierci została zniesiona całkowicie 8 czerwca 1979 r.;
 - Portugalia zniosła karę śmierci częściowo już w roku 1867, natomiast w roku 1975 wprowadzono abolicję całkowitą;
 - w Republice Federalnej Niemiec kara śmierci została zniesiona na podstawie art. 102 Konstytucji z 1949 r., natomiast w prawie karnym wojskowym nie występuje od roku 1957;
 - szwajcarski kodeks karny z 1937 r. nie przewiduje kary śmierci, natomiast dopuszcza ją w tym kraju wojskowy kodeks karny za niektóre przestępstwa popełnione w okresie wojny;
 - w Szwecji od 1 lipca 1973 r. mamy do czynienia z abolicją całkowitą, potwierdzoną ustawą konstytucyjną z 1975 r.;
 - w Turcji kara śmierci jest przewidziana w dosyć szerokim zakresie, ale nie wykonywano jej od 1972 r.;
 - w Wielkiej Brytanii kara śmierci była stopniowo znoszona w odniesieniu do przestępstwa zabójstwa (ostatecznie w 1969 r.), natomiast utrzymała się w niektórych archaicznych aktach prawnych z przełomu XVIII i XIX w. (np. jest przewidziana za podpalenie doków królewskich); ostatnia egzekucja kary śmierci za przestępstwo zabójstwa miała miejsce w 1964 r., jakkolwiek w niektórych częściach Zjednoczonego Królestwa kara ta jest jeszcze formalnie przewidziana w obowiązującym prawie; niezależnie od tego karę tę przewiduje wojskowe prawo karne;
 - we Włoszech zgodnie z art. 27 Konstytucji kara śmierci może być orzeczona jedynie za niektóre przestępstwa przewidziane przez wojskowe prawo karne.

Pozornie wydawać by się mogło, że w takim stanie rzeczy Protokół będzie miał praktyczne znaczenie tylko w odniesieniu do tych państw-stron, których ustawodawstwa karne przewidują karę śmierci za przestępstwa popełnione w okresie pokoju. Na problem ten trzeba jednak spojrzeć przez pryzmat specyfiki międzynarodowej ochrony praw człowieka w ogóle, a zachodnioeuropejskiego systemu w szczególności. W gruncie rzeczy bowiem większość praw i wolności przewidzianych w Konwencji i Protokołach była już wcześniej zagwarantowana przez ustawodawstwo wewnętrzne państw-stron. Twórcom Konwencji i Protokołów chodziło więc nie tyle o powtórzenie takiego samego katalogu w aktach prawa międzynarodowego, ile raczej o stworzenie samoistnego systemu międzynarodowej ochrony podstawowych praw i wolności politycznych czy cywilnych. Osobnym zagadnieniem pozostaje oczywiście problem relacji między Konwencją a systemami prawa wewnętrznego poszczególnych państw-stron, a zwłaszcza sposób, w jaki państwa-strony wprowadzają postanowienia Konwencji i Protokołów do wewnętrznego porządku

prawnego.²⁸ Chodzi tu tylko o to, że Konwencja funkcjonuje jakby równolegle obok prawa wewnętrznego poszczególnych państw i sama w sobie stanowi rodzaj samostannego systemu prawa. Konsekwencją takiego ujęcia jest z jednej strony powołanie specjalnych organów międzynarodowych czuwających nad wykonaniem postanowień Konwencji, a z drugiej — stworzenie specjalnej procedury skargowej w postępowaniu przed tymi organami.²⁹ W wypadku omawianego Protokołu nie bez znaczenia jest również i to, że jednym z celów międzynarodowej ochrony praw człowieka jest dążenie do ujednoczenia sytuacji prawnej jednostek w poszczególnych państwach. Pod tym względem Protokół powinien z jednej strony stymulować określony kierunek rozwoju ustawodawstwa państw-stron, a z drugiej strony podnosić standardy międzynarodowej ochrony praw jednostki.

Tę stymulującą rolę Protokołu widać również na tle innych systemów międzynarodowej ochrony praw człowieka, ponieważ jego postanowienia są kolejnym krokiem naprzód. Przepis art. 6 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z jednej strony gwarantuje przyrodzone prawo do życia, z drugiej jednak przewiduje, że:

*„wyrok śmierci może być wydany jedynie za najpoważniejsze przestępstwa zgodnie z prawem, które obowiązuje w chwili popełnienia przestępstwa i które nie powinno pozostawać w sprzeczności z postanowieniami niniejszego Paktu”.*³⁰

Ogranicza to wprawdzie w istotny sposób możliwość stosowania kary śmierci przez państwa-strony Paktu, ale zasadniczo stosowania tej kary nie zabrania. Gwoli ścisłości trzeba jednak dodać, że przepis art. 6 ust. 6 Paktu w pewnym sensie zaprasza państwa-strony do przyjmowania rozwiązań abolicjonistycznych. Podobnie kompromisowe rozwiązanie przyjęła Amerykańska Konwencja Praw Człowieka z 1969 r. W przepisie art. 4 ust. 2 tej Konwencji przewiduje się, że kara śmierci może być wymierzona:

*„tylko za najpoważniejsze zbrodnie na podstawie prawomocnego wyroku wydanego przez kompetentny sąd zgodnie z prawem określającym ten wymiar kary, uchwalonym przed popełnieniem zbrodni”.*³¹

Trzeba jednak przyznać, że pod pewnymi względami rozwiązania Konwencji Amerykańskiej idą nieco dalej niż art. 6 Paktu i art. 2 Konwencji Europejskiej w swym pierwotnym brzmieniu, ponieważ zakazuje ona kary śmierci za przestępstwa polityczne i przestępstwa pospolite z nimi związane, a także uniemożliwia ponowne wprowadzenie kary śmierci w tych państwach-stronach, które już raz tę karę zniosły. Podobnie jak w Pakcie, nie mamy jednak do czynienia z całkowitą eliminacją kary śmierci. Pod tym względem Protokół VI — mimo całej wykazanej wyżej kompromisowości — wydaje się być rozwiązaniem najdalej idącym. Świadczy to jednak tylko o tym, z jakim trudem idee abolicjonizmu torują sobie drogę w poszczególnych systemach międzynarodowej ochrony praw człowieka.

²⁸ Szerzej na ten temat por.: Human Rights in National and International Law, ed. by A. H. Robertson, Manchester 1968.

²⁹ Na wątpliwości, jakie mogą powstać na tym tle w odniesieniu do Protokołu, zwraca się szczególną uwagę w oficjalnym komentarzu (op. cit., s. 7): „Its (tj. Protokołu VI — przyp. mój J. Z.) purpose is to define the relationship between this Protocol and the Convention and States that all the latter's provisions will apply to Articles 1 and 5 of the Protocol. This of course includes the protection machinery established by the Convention. The Protocol's silence on this point means in fact that, as with the First Protocol, any declarations which the States have already or may make in the future under Article 25 (individual petition) or Article 46 (compulsory jurisdiction of the Court) of the Convention will be effective with regard to the provisions of this Protocol”.

³⁰ Por. wyżej Prawa i obowiązki (...), op. cit. (przyp. 20), s. 396 i n.

³¹ Ibidem, s. 427.